

DOPRINOS SLOBODANA VUJAČIĆA MONTENEGRISTICI

Aleksandar Radoman

The author of this paper reflects on the scientific work of Slobodan Vujačić in the field of Montenegrin philology. Although his scientific oeuvre is not extensive in volume or diversity, through two valuable monographs on literary and cultural situation in Montenegro in the inter-war period, dozens of critical literary articles, the position of the first professor of Montenegrin literature since the introduction of that subject in university life and brave philological studies, Vujačić has made a valuable contribution to constituting modern Montenegrin philology.

Na Pedagoškoj akademiji u Nikšiću, koja će kasnije prerasti u Nastavnički a potom i u Filozofski fakultet, akademske 1979/1980. godine prvi je put utemeljen univerzitetski predmet Crnogorska književnost. Rasprava o koncepciji i sadržaju toga nastavnoga predmeta započela je neku godinu prije,¹ a rezultat

¹ *Nikšićke novine* prenijele su u nekoliko nastavaka od 18. 2. 1977. do 25. 3. 1977. godine pod naslovom „Crnogorska književnost u nastavnom planu“ autorizovana izlaganja sa savjetovanja o crnogorskoj književnosti u nastavnom planu i programu, održanom na Pedagoškoj akademiji u Nikšiću. U raspravi su učestvovali Slobodan Kalezić, Novo Vuković, Miloš Milošević,

te rasprave bio je program koji je sačinila komisija Nastavno-naučnoga vijeća i koji je obuhvatio crnogorsku književnost u njenome prekihiljadugodišnjemu trajanju, od IX vijeka do savremenoga doba.² Prvi profesor Crnogorske književnosti na Pedagoškoj akademiji, Nastavničkome i Filozofskome fakultetu u Nikšiću, sve do smrti 1998. godine bio je Slobodan Vujačić.³

Slobodan Vujačić rođen je 9. septembra 1931. godine u Rastocima, kraj Nikšića.⁴ Osnovnu školu i gimnaziju završio je

Jovan Čadenović, Vojislav P. Nikčević, Slobodan Tomović, Novak Kilibarda, Vukale Đerković, Božidar Đoković, Slobodan Vujačić i Radivoje Šuković.

² Program crnogorske književnosti objavljen je uz prateću napomenu Slobodana Vujačića u reviji *Ovdje*, br. 155, Titograd, april, 1982, str. 11–14. Dragocjenu dopunu Programa dao je Vojislav P. Nikčević. V. Vojislav P. Nikčević, „Dopuna programa crnogorske književnosti“, *Pobjeda*, Titograd, 3. 7. 1982, str. 11.

³ Od 1995. godine na Filozofskome fakultetu u Nikšiću Crnogorsku književnost predavali su Vojislav P. Nikčević (XVIII i XIX vijek) i Slobodan Vujačić (XX vijek). Crnogorsko književno nasljeđe prije XVIII vijeka bilo je uključeno u predmete Srednjovjekovna književnost i Književnost renesanse i baroka. (V. Vojislav P. Nikčević, *Jezikoslovne studije*, Centralna narodna biblioteka Republike Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 2004, str. 173) Predmet Crnogorska književnost ukinut je u okviru osnovnoga studija na Filozofskome fakultetu u Nikšiću od studijske 2004/2005. godine. O tome naučnom i obrazovnom skandalu iscrpnije je pisao Milorad Nikčević. (V. Milorad Nikčević, „Crnogorska književnost na stranputicama Bolonje“, u: *Komparativna filološka odmjerenja*, HCDP „Croatica – Montenegrina“ & Geos Podgorica & Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje & CKD „Montenegro – Montenegrina“, Osijek & Cetinje, 2006, str. 239–247) Formiranjem Fakulteta za crnogorski jezik i književnost na Cetinju 2014. godine stekli su se uslovi da crnogorska književnost dobije adekvatan visokoobrazovni tretman. Na Fakultetu za crnogorski jezik i književnost, crnogorska književnost izučava se u okviru sedam semestara.

⁴ Biografski podaci dati su na osnovu bilješke o piscu u: Slobodan Vujačić,

u Nikšiću, a Filološki fakultet u Beogradu, đe je i magistrirao i doktorirao. Bio je profesor u Gimnaziji i Učiteljskoj školi u Nikšiću, a potom i na Pedagoškoj akademiji, Nastavničkom te Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Objavio je tri knjige pripovjedne proze, jednu knjigu autobiografske proze i dvije književnoistorijske monografije. Bio je pokretač Nikšićkih književnih susreta i časopisa *Spona*, koji je i uređivao, potom član savjeta časopisa *Stvaranje*, član Odbora za književnost, a kasnije i Instituta „Njegoš“ Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, urednik monografija *Nikšić* i *Crnogorski iseljenici*, priređivač kritičkoga izdanja knjige *Auto na korzu* Tina Ujevića, dobitnik nagrade „Oktoih“, autor većeg broja kritičkih i književnoistorijskih priloga u periodici, te akter brojnih književno-kulturnih manifestacija. Pored njegova prosvjetno-obrazovnoga, literarnoga i naučnoga angažmana, treba spomenuti i njegov politički aktivizam: od učešća u NOB-u, članstva u SKOJ-u, potom utamničenja zbog političkih stavova u podgoričkoj Jusovači, do izbora za člana Predsjedništva Socijalističke Republike Crne Gore na prvim višestranačkim izborima u Crnoj Gori 1990. godine. Kuriozitet je da je kao nezavisni kandidat Vujačić u drugome izbornome krugu zavrijedio preko 175000 glasova i tako postao jedini član Predsjedništva koji nije izabran s liste Saveza komunista Crne Gore. Preminuo je 15. decembra 1998. godine.⁵

U javnosti prepoznat kao profesor književnosti čija je neposrednost i duhovitost ušla u brojne studentske anegdote, kao naučnik koji se posvetio proučavanju crnogorske međuratne književnosti, te kao političar kojem ni zatvorska kazna po

Ritmovi duha, Obod, Cetinje, 1998, str. 217–218. Za pomoć u prikupljanju bibliografskih podataka veliku zahvalnost dugujemo Nadi Drašković, Marijanu Mašu Miljiću i Mileniji Vračar.

⁵ Živko Đurković, „In memoriam – Slobodan Vujačić“, *Riječ*, IV/2, Nikšić, 1998, str. 88.

političkoj liniji ni slom komunizma nijesu poljuljali čvrsta ljevičarska uvjerenja, ostalo je malo poznato da je Vujačić dugi niz godina na Pedagoškoj akademiji u Nikšiću predavao i lingvističke predmete: istoriju jezika, fonetiku, morfologiju i kulturu usmenoga i pismenoga iskaza. Osvrt na njegov doprinos montenegristici svakako bi bio nepotpun ukoliko se ukratko ne ukaže i na onaj dio njegova javnog angažmana vezanoga za lingvističku problematiku u Crnoj Gori.

Na skupu „Crnogorska kultura i putevi njenoga razvoja“ održanome u Titogradu 29. i 30. januara 1968. godine, koji je bio svojevrsna prekretnica kad je riječ o tretmanu crnogorske nacionalne kulture, Slobodan Vujačić svoju je diskusiju posvetio problemu „književnoga jezika u Crnoj Gori“. Vujačić je izlaganje otpočeo kritikom „jednostranih sagledavanja i tumačenja“ koje je ozakonila građanska nauka druge polovine XIX vijeka i nosioci „buržoaske i reakcionarne ideologije“ u monarhističkoj Jugoslaviji. Kult reformatora Vuka Stefanovića Karadžića i njegovo mehaničko vezivanje i za one prostore u kojima njegova reforma nije imala bitnijega efekta, dovelo je do toga da „oblast jezika u Crnoj Gori“ ostane „ovlašno dodirnuta, neobrađena i neobjašnjena“. Vujačić primjećuje: „Na govorni i književni jezik, i stare i sadašnje Crne Gore, ukazuje se verbalnom metodom i uopštavanjem. A ako se objektivno, odmjereno i naučno sagleda neizmjenno lingvističko-filološko i leksičko bogatstvo izraženog fleksivnog jezika Crne Gore, diktovano bi uslijedili bar neki demanti na našu nauku o jeziku, na ono što se decenijama servira kao ‘nepobitan’ naučni rezultat.“⁶ Govoreći o značaju Vukova reformatorskoga rada u Vojvodini, Vujačić ukazuje na to da je u Crnoj Gori jezička situacije bila bitno drugačija u odnosu na Vojvodinu i druge

⁶ Slobodan Vujačić, „Diskusija“, *Crnogorska kultura i putevi njenoga razvoja*, druga knjiga, Kulturno prosvjetna zajednica Crne Gore, Titograd, 1968, str. 20.

krajeve: „Jezik Crne Gore bio je fundamentovan snažnim i bogatim govorima naroda crnogorskog“.⁷ To ilustruje primjerom autora kojeg je lingvistička nauka bila sasvim zanemarila. Riječ je o Petru I Petroviću Njegošu. Ističući značaj Petra I, Vujačić sublimno ukazuje i na kvalitete Njegoševa jezika, a sve to uspjelo zaokružuje opštim zaključkom o „jeziku Crne Gore“: „Znalački i mudro pružao je kolektivu izgrađenu književnu pisanu riječ; kolektiv je to prihvatio i afirmisao. Ovo se, i još više, briljantno manifestovalo Njegoševim fenomenom – jezik naroda i jezik pisca, kao odraz načina života i mišljenja i odnosa prema istoriji ljudskog i uopšte egzistenciji čovjeka, predstavljaju klasičan primjer stvaralačke dijalektičke veze. Njegoša i njegov jezik nije stvorio niko sa strane, – on je izviiskra duha crnogorskog. Područje Crne Gore, u jezičkim odnosima i sagledavanjima, posjeduje mnoge svojevrsnosti, jednu autohtonost antropoloških dimenzija.“⁸ U nastavku izlaganja, stav da je „jezik Crne Gore“ po mnogo čemu specifičan, autor ilustruje brojnim kulturnim, istorijskim i antropološkim primjerima. Kritičku intonaciju ne izbjegava ni u zaključku izlaganja: „Srpskohrvatski ili hrvatskosrpski savremeni jezik (da li je ovaj naziv izraz jedne cjelokupnosti, formalno je pitanje) u svojoj biti je jedinstven, ali je neophodno, za afirmaciju pojedinih nacionalnih vrijednosti, a time i jugoslovenske kulture i nauke, iznijeti na svjetlost ono što je u istini bilo ili što sad živi i postoji, bez usiljenih kompromisa, tajnih i javnih atakovanja i nepotrebnih sukoba.“⁹ U vrijeme kad su izrečeni ovi kritički stavovi o tretmanu „jezika u Crnoj Gori“ u oficijelnoj nauci, neposredno nakon što je „Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika“ Matice hrvatske ustalasala duhove, teško da su u zvaničnim političkim i naučnim

⁷ Isto, str. 21.

⁸ Isto

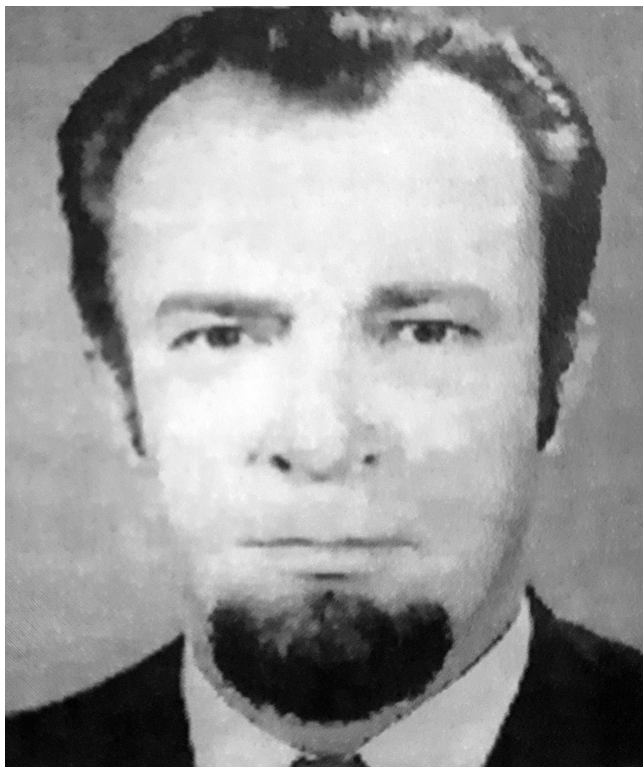
⁹ Isto, str. 23.

krugovima mogli biti dočekani dobrodošlicom. U to doba bilo je nezamislivo i društveno opasno upotrijebiti sintagmu „crnogorski jezik“, ali je Vujačić ipak hrabro iskoračio i ukazao na njegovu marginalizaciju u onovremenome društveno-političkom ambijentu. Tako se ovo izlaganje skladno uklapa u korpus tekstova kritički intoniranih prema položaju Crne Gore u jezičkoj politici SFRJ, a koje su krajem 60-ih i početkom 70-ih pisali, u prvome redu, Vojislav P. Nikčević, Radoje Radojević i Radoslav Rotković. U tom duhu pisano je i saopštenje Uprave Udruženja književnika Crne Gore iz 1971. godine.¹⁰ Da li zbog tih stavova koji nijesu mogli proći nezapaženo u oficijelnim političkim krugovima ili deklarisanoga rusofilstva i sklonosti da svoje „jeretičke“ ideje javno obznanjuje, tek ime Slobodana Vujačića našlo se 1972. godine u tzv. Bijeloj knjizi Komisije Saveza komunista Crne Gore i Opštinskoga komiteta SK Titograda¹¹, među autorima „prema čijemu radu treba ispoljiti visok stepen idejno-političke budnosti“.

Lingvističkom problematikom Vujačić se ponovo pozabavio deceniju kasnije, kad je na poziv Redakcije SR Crne Gore Enciklopedije Jugoslavije pripremio enciklopedijsku jedinicu „Crnogorci – jezik“. Prethodno je priprema te jedinice izazvala znatne nesporazume i probleme u složenoj proceduri verifikacije enciklopedijskih jedinica za drugo izdanje Enciklopedije Jugoslavije. Prvi se izrade te jedinice prihvatio Mitar Pešikan, no njegov je tekst, opterećen tradicionalističkim unitarističkim shvatanjima, Redakcija odbacila na osnovu negativne recenzije Vojislava P. Nikčevića. Potom je Redakcija izradu jedinice povjerila Branislavu Ostojiću i Matu Pižurici

¹⁰ V. Uprava Udruženja književnika Crne Gore, „Saopštenje o jeziku“, *Lingua Montenegrina*, br. 3, Cetinje, 2009, str. 569–570.

¹¹ O Bijeloj knjizi v. Danilo Radojević, „Čupićeva verzija 'Bijele knjige'“, *Dukljanski horizonti*, Crnogorsko društvo nezavisnih književnika, Podgorica, 1995, str. 195–197.

Slobodan Vujačić
1931–1998

(koji su tražili da ne budu potpisani kao autori), no ni ta natuknica nije prihvaćena u recenzentskome postupku. Sljedeću verziju jedinice sačinio je Vojislav P. Nikčević, ali nju Redakcija nije ni puštila u redovni postupak, pa je priređivanje jedinice povjereno Slobodanu Vujačiću. Vujačićeva jedinica, u velikoj mjeri oslonjena na Nikčevićev tekst, predata je na recenziranje u ono vrijeme vrhunskim jezikoslovnim autoritetima, Radoslavu Katičiću i Pavlu Iviću. I dok je Katičić, nakon usaglašavanja, dao pozitivnu recenziju, Ivić je negativno ocijenio, pa je i ta jedinica odbačena, a pisanje jedinice povjereno Daliboru Brozoviću čiji je tekst, uprkos očekivanim opstrukcijama, na kraju ipak prošao kompletan postupak i objavljen u

Enciklopediji Jugoslavije.¹² Budući da je Vujačićeva jedinica ostala neobjavljena, pa time i nedostupna javnosti, ovđe ćemo donijeti neke njene djelove koji će najbolje ilustrovati naučnu i građansku hrabrost Slobodana Vujačića da, uprkos oficijelnoj jezičkoj politici i ozvaničenim društvenim „istinama“, stane u odbranu naučnih principa i upotrijebi naziv crnogorski jezik punih 25 godina prije nego će taj termin biti ozvaničen Ustavom Crne Gore. Evo tih djelova: „Jezik Crnogoraca je nastao u istorijskom razvoju crnogorskog naroda, time taj narod izražava samog sebe i to mu je najvažniji znak etničkog, nacionalnog i kulturnog identiteta. Taj jezik je postao iz praslovenskoga, pa je po tome slovenski, a među slovenskim pripada južnoslovenskoj skupini, i to njezinoj zapadnoj podgrupi. (...) Kod Crnogoraca se razvio i opšti, naddijalekatski tip jezika (koine), u njemu prevladavaju zajedničke osobine crnogorskih govora, a razlikuju se tri osnovna sloja jezičkih elemenata. U prvi sloj ulaze elementi južnoslovenskog i praslovenskog porijekla, zajednički Crnogorcima, Srbima, Hrvatima i Muslimanima. Drugi sloj obuhvata elemente koji u Crnoj Gori posjeduju kolektivnu govornu, odnosno interdijalektalnu upotrebnu vrijednost. Nastali su kao izraz posebnih društvenih odnosa i dobili takav rang na osnovu specifičnih istorijskih uslova koji su stvorili crnogorski narod i crnogorsku naciju. Treći sloj jezičkih elemenata u tom naddijalekatskom jezičkom tipu sačinjavaju crnogorski dijalektizmi kojima su u interdijalektalnom tipu crnogorskog jezika (podvukao A. R.) predstavljeni razjedinjavajući faktori što se javljaju u okviru različitih plemena, konfesionalnih zajednica i prirodnih uslova. Naddijalektalni elementi i dijalektalne posebnosti tvore u jeziku

¹² V. o tome opširnije u: Vojislav P. Nikčević, „Naučni pogledi Dalibora Brozovića na crnogorski jezik“, *Lingua Montenegrina*, br. 2, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2008, str. 3–23.

Crnogoraca živu izražajnu cjelinu.“¹³ Premda se i kasnije pojavljivao kao moderator lingvističkih skupova i rasprava, Vujačić se, bar koliko nam je poznato, nakon angažmana oko jedinice za Enciklopediju Jugoslavije, autorski više nije vraćao jezikoslovnoj problematici. Iako iz jasnih ideološko-političkih razloga ta jedinica nikad nije objavljena, činjenica da su naučni sudovi iskazani u njoj danas naučno verifikovani u montenegristici mogla bi predstavljati makar i okašnjelu satisfakciju.

Vujačićeva naučna interesovanja ipak su bila usmjerena u prvome redu na izučavanje crnogorske književnosti i to osobito međuratnoga perioda za koji se u kritičkoj literaturi odomaćio ne baš najsretniji naziv – socijalna književnost. Tome korpusu posvetio je dvije književnoistorijske monografije – *Crnogorska socijalna literatura* (1978)¹⁴ i *Crnogorski književni tokovi između dva rata* (1981).¹⁵

U knjizi *Crnogorska socijalna literatura* Vujačić je pristupio proučavanju fenomena pokreta socijalne literature u Crnoj Gori kroz analizu sadržaja tri časopisa koji su okupljali predstavnike toga pokreta tokom prve polovine 30-ih godina XX vijeka. Riječ je o časopisima *Razvršje*, *Valjci* i *Granit*. Iako nijedan od analiziranih časopisa nije ostvario duži kontinuitet izlaženja,

¹³ Vujačićevu enciklopedijsku jedinicu, zajedno s obiljem pratećih materijala vezanih za problem izrade jedinice „Crnogorci – jezik“, pronašli smo u dokumentaciji crnogorske redakcije Enciklopedije Jugoslavije. Zahvaljujući ljubaznosti gospodina Mila Kneževića dio te dokumentacije, koja je izuzetno svjedočanstvo o borbi za naučnu afirmaciju crnogorskoga identiteta, danas je pohranjen u arhivskome fondu biblioteke Fakulteta za crnogorski jezik i književnost na Cetinju.

¹⁴ Slobodan Vujačić, *Crnogorska socijalna literatura*, NIO Pobjeda, Titograd, 1978.

¹⁵ Dr Slobodan Vujačić, *Crnogorski književni tokovi između dva rata*, Obod, Cetinje, 1981.

Razvršje je od januara do avgusta 1932. godine štampano u tri broja, *Valjci* od jula 1933. do februara 1934. godine u osam brojeva, a *Granit* u dva dvobroja od novembra 1934. godine do februara 1935. godine, njihov značaj za objedinjavanje i afirmaciju „mlade književne Crne Gore“ bio je od izuzetnoga značaja. U tijesnoj vezi s politikom KPJ i ondašnjih građanskih stranaka lijeve orijentacije, poput Saveza zemljoradnika, uređivačka politika tih časopisa i u ideološkome i u umjetničkome pogledu bila je na pozicijama ljevice. U skladu s obuhvatnim nazivom svoje knjige, Vujačić ne propušta da ukaže i na druge, mahom kratkotrajne, časopise, almanahe i listove koji su prethodili pojavi *Razvršja*, *Valjaka* i *Granita*, pri čemu pažnju usmjerava i na širi politički i književni kontekst, pa centralni dio knjige koji čini analiza konkretnih sadržaja pomenutih časopisa biva skladno ukomponovan u širu sliku dešavanja na crnogorskoj književnoj sceni između dva svjetska rata. Treba ovđe napomenuti i to da je riječ o prvoj knjizi koja monografski tretira fenomen crnogorske međuratne literature te da uz studentske knjige *Nadmoć ljudskosti* Milorada Stojovića (1968), *Tokovima crnogorske književnosti* Radoja Radojevića (1978) i *Pisci i koncepcije* Vojislava Minića (1978) i nekoliko naslova iz antologijske biblioteke „Luča“, taj fenomen postulira kao važan segment proučavanja u okviru književne montenegristike. Pored uvoda i pogovora u kojima autor čitaocu skreće pažnju na okvir istraživanja i ukazuje mahom na tehničke okolnosti nastanka knjige koja je prvobitno pisana i odbranjena kao magistarski rad na Filološkome fakultetu u Beogradu, monografija sadrži osam cjelina. U prvim trima poglavljima dat je opšti prikaz, s informacijama o programskome usmjerenju, okolnostima pokretanja te vlasnicima, urednicima i glavnim saradnicima nikšićkih „časopisa za savremeni umjetnički i socijalni život“ *Razvršje* i *Valjci* i podgoričkoga časopisa za „književnost i društvena pitanja“ *Granit*, nakon čega slijede

analitička poglavlja o poeziji i prozi, kritičkim pregledima (bilješkama, recenzijama, osvrtima i sl.), anketi „o socijalnoj književnosti uopšte, a posebno kod nas“ objavljenoj u *Valjcima*, kraćim prilogima posvećenim likovnoj kritici, pozorišnome životu, političkoj hronici, pregledima časopisa i sličnim fragmentarnim osvrtima objavljenim u naznačenim časopisima, te završno poglavlje u kojemu su pod naslovom „Socijalni pregled“ interpretirani raznovrsni članci domaćih i stranih autora posvećeni privrednoj i političko-ekonomskoj problematici. Seriozna analiza tih sadržaja daje jasnu sliku okupljanja i djelovanja nove generacije crnogorskih pisaca koja u međuratnome periodu ističe socijalne probleme svoje sredine, koliko kao odraz stvarnosti, toliko i kao potrebu da na taj način utiču na promjenu društvenoga sistema, uklapajući se u širu cjelinu najprije jugoslovenskoga, a potom i globalnoga pokreta socijalne literature. Skrupuloznim radom Vujačić je precizno rekonstruisao sve bitne faktore, društvene, kulturne i umjetničke, koji su doprinijeli oblikovanju crnogorske međuratne književne scene, ukazujući s jedne strane na jasno uočljive ideološke uticaje KPJ, ali i individualne doprinose pojedinih autora. Široki arsenal pitanja koja su pokrenuta u pomenutim časopisima, od onih o društvenoj funkciji književnosti, preko onih o teškim socijalnim prilikama crnogorskoga seljaka pa sve do krupnih globalnih tema slobode, demokratije ili proletherske revolucije, ukazuju na dinamični literarni, ali i društveni angažman tih publikacija. Stoga se ne treba čuditi što nijedna od njih, u represivnome monarhističkom sistemu oblikovanom nakon Šestojanuarske diktature, nije mogla obezbijediti kontinuirano izlaženje. Vujačić se u analizi širokoga kruga tema literarne i neliterarne provenijencije pokazuje kao besprijekorni poznavalac idejnih, kulturnih i političkih pretpostavki sazrijevanja crnogorskoga pokreta socijalne literature, no njegove opservacije i ocjene ponekad su

obojene subjektivnim tonovima što dovodi do blage apologetizacije ili pak negativne karakterizacije pojedinih pojava i ličnosti, ma koliko i u tim svojim ekskursima autor pokazuje svu svoju raskošnu lucidnost. To ipak ne narušava opšti utisak o knjizi kao metodološki utemeljenoj i analitički minuciozno ostvorenoj književnoistorijskoj monografiji, prvoj te vrste čija je tema crnogorski pokret socijalne literature.¹⁶ Rezimirajući rezultate svojih istraživanja Vujačić veli: „časopisi *Razvršje* i *Valjci*, a donekle i *Granit*, smjelo su izvršili svoju književnu, kulturnu i društvenu misiju i u svojoj sredini i šire, dali veliki doprinos razvoju *mlade književne Crne Gore*, i u svome krilu njegovali, čuvali i jačali progresivnu misao i akciju u ime novih traženja i puteva literature i stvaranja društva pravde i slobode. A dovoljno je, tu nema dilema, što je ta literatura, socijalna, u okviru crnogorskoga udjela, dala Mihaila Lalića, Radovana Zogovića, Mirka Banjevića, Janka Đonovića, Ćamila Sarajlića, Nikolu Lopičića, Đuzu Radovića, Rista Ratkovića, donekle Aleksandra Ivanovića, Mihaila Vukovića, Stefana Mitrovića, Mijata Maškovića, nastavljajući se kroz imena Dušana Kostića, Esada Mekulija i Čeda Vukovića, do Mirka Vujačića i Radonje Vešovića. Razumije se, njih je dao i potvrdio njihov talenat i stvaralački čin, ali je tu udio socijalne literature i njenih tokova izuzetno važan a u nekim slučajevima i presudan.“¹⁷ O Vujačićevoj knjizi književni istoričar Ilija Pavićević je izrekao ovaj sud: „Čitajući knjigu CRNOGORSKA SOCIJALNA LITERATURA, uvjerićemo se da je njen autor u časopisima čijim se prikazivanjem bavi našao dovoljno materi-

¹⁶ Nekoliko godina prije pojave Vujačićeve knjige crnogorski književni istoričar Vasilije Kalezić fenomenu socijalne literature u Jugoslaviji posvetio je dragocjenu monografiju. V. Vasilije Kalezić, *Pokret socijalne literature*, Književna zajednica „Petar Kočić“, Beograd, 1975.

¹⁷ Slobodan Vujačić, *Crnogorska socijalna literatura*, NIO Pobjeda, Titograd, 1978, str. 9.

jala – pjesničkih i proznih priloga, različitih književnokritičkih radova, uvodnika, osvrti i prikaza – koji omogućava cjelovit pogled na pojavu socijalne literature u Crnoj Gori, bar u njegovoj prvoj fazi razvoja. Kroz analizu umjetničkih ostvarenja i teoretskih priloga, Vujačić traga za osnovnim obilježjima te literature, za estetskim, idejnim, stilskim i jezičkim karakteristikama, koje konstituišu njeno jedinstvo i čine je književnim pokretom.“¹⁸

I druga Vujačićeva književnonaučna monografija, *Crnogorski književni tokovi između dva rata*, podnaslovljena kao „književno-istorijska i kritička studija o cetinjskim ZAPISIMA i drugim pojavama u crnogorskoj kulturi“, posvećena je proučavanju crnogorske međuratne književnosti, ovoga puta na korpusu najuticajnijega i najdugovjekijega međuratnog književnoga i naučnoga časopisa *Zapisi*. Riječ je o prerađenoj verziji doktorske disertacije odbranjene na Filološkome fakultetu u Beogradu. No za razliku od knjige *Crnogorska socijalna literatura* u kojoj su u fokusu pažnje tri časopisa međusobno slične programske orijentacije u duhu pokreta socijalne literature i krajnje lijeve ideološke profilacije, ovde je riječ o časopisu bitno drugačije programske i idejne koncepcije, koji daje znatno širu sliku kulturnih, naučnih i književnih tokova međuratne crnogorske književnosti, nauke i kulture. Vujačić je posebnu pažnju posvetio koncepciji *Zapisa* iz prve faze njihova izlaženja, od jula 1927. do aprila 1933. godine, kad je posao urednika obavljao Dušan Vuksan, a časopis donosio sadržaje iz različitih oblasti – književnosti, istorije, etnologije, prava, filozofije i drugih humanističkih i društvenih nauka. U drugoj fazi izlaženja, od 1935. godine do 1941. godine, u *Zapisima* sve više dominiraju istorijske i uopšte naučne teme, da bi časopis nakon obnavljanja 1948. godine i formalno prerastao u istorijski časopis s izmijenjenim imenom – *Istorijski zapisi*. Iz tih razloga, Vujačić je u svojoj

¹⁸ Ilija Pavićević, „Pogled na crnogorske časopise i literaturu“, *Stvaranje*, god. XXXIV, br. 11, Titograd, 1979, str. 1767.

knjizi analizirao sadržaje samo prve serije *Zapisa*, od 1927. godine do 1933. godine. Izuzme li se kratki uvodni tekst u kojem autor saopštava metodološke pretpostavke istraživanja, knjigu čini jedanaest poglavlja, a zapravo zasebnih književnoistorijskih studija. U prvoj od njih autor daje pregled crnogorske književne periodike od Njegoševe *Grlice* do pojave *Zapisa* kako bi ukazao na kontinuitet književnih, naučnih i kulturnih dešavanja na Cetinju i u Crnoj Gori u periodu od gotovo cijeloga jednog vijeka. U drugome poglavlju predstavljene su okolnosti pokretanja, kao i koncepcija i osnovni podaci o urednicima te druge pojedinosti vezane za opšti profil *Zapisa*. U sljedećem poglavlju autor je podvrgao analizi pjesničke, pripovjedne, putopisne, memoarske i dramske sastave crnogorskih i južnoslovenskih autora, kao i korpus prijevodne literature, objavljenih u časopisu. Razumije se da obim i raznovrsnost tih sadržaja nijesu dozvoljavali analitičko zadržavanje na svakom pojedinačnom objavljenom tekstu, pa je autor dao sumarni pregled važnijih tematskih preokupacija po određenim žanrovima, a autore grupisao prema regionalnome principu. Četvrto poglavlje knjige posvećeno je priložima koji pripadaju korpusu nauke o književnosti, bilo da je riječ o književnokritičkim, književnoistorijskim, bilo o znatno rjeđim književnoteorijskim tekstovima. Analizirani prikazi – od onih koji se odnose na probleme usmene književnosti do onih koji prate savremene književne fenomene – zapravo su hronika književnih i kulturnih interesovanja između dva svjetska rata. Vujačić izdvaja i prikazuje članke zapaženijih crnogorskih saradnika *Zapisa*, poput Nikole Banaševića, Miraša Kićovića, Rista Kovijanića, Trifuna Đukića, Krsta Ljumovića, Marka Ž. Rakočevića, Aleksandra Š. Račete, Andrije Lainovića, Dragoljuba Majića i Aleksandra Martinovića, kao i kritičke priloge jednoga broja južnoslovenskih, ali i inostranih autora. Nadovezujući se na svoja ranija istraživačka interesovanja, peto

poglavlje knjige Vujačić je posvetio pjesničkim, proznim, kritičkim i drugim priložima pripadnika pokreta socijalne literature objavljenim u *Zapisima*. Iako su *Zapisi* otvorili vrata autorima koji su pripadali pokretu socijalne literature, doprinijevši tako njihovoj afirmaciji, u uređivačkoj politici toga časopisa primjećuje se otklon od prihvatanja pokreta kao koherentne idejno-estetske skupine. Ilustrativna je u tom smislu ocjena jednoga od urednika, Vida Latkovića, izrečena u formi komentara književne večeri na kojoj su se predstavili neki od vodećih autora pokreta (J. Đonović, V. Leković, R. Mirković i N. Lopičić), pa ćemo je opširnije citirati: „To nisu slabi sastavi, ne kažem, među pročitanim bilo je i vrlodobrih. Ali ono što je prouzrokovalo odobravanje slušalaca nisu ovi radovi kao definitivne vrednosti, nego kao postignuća, dometi po kojima se može naslućivati jedna dobra književnost. (...) Oni hoće da budu samo pripovedači i pesnici, u kakvom stilu za njih nije važno. A književni pravci češće se u osnovi bave pitanjima stila nego pitanjima suštine i novog pogleda na svet. (...) Naši mladi nemaju, i ne mogu imati, nikakvih pretensija da osnivaju novu književnu školu, ali ni želje, što je kod nas Jugoslovena redovan slučaj, da pođu za nekim pokretom stranog porekla (...) Šta se zapravo može zameriti ponekom mladom književniku iz Crne Gore to je upotreba južnog dijalekta. Istina, ne pišu oni južnim dijalektom ni iz kakvog inata, nego za to mogu tražiti besumnje i umetničkih razloga. Ali ipak, kada se razlika isključivo svede na zamenu ‘jata’. onda je u pitanju samo gola formalnost, formalnost koja je za jedinstvo književnog jezika vrlo važna a za pojedince bez ikakvog značaja. Mislim, naime, da bismo trebali pisati ekavski (razlozi su za to isuviše poznati!), dok jezičko bogatstvo, reči, rečeničke obrte i slično, svako može, i treba, da iz svog narečja, iz svog kraja, unosi u opšti književni jezik.“¹⁹

¹⁹ Citat prema: Dr Slobodan Vujačić, *Crnogorski književni tokovi između dva rata*, Obod, Cetinje, 1981, str. 99–100.

Iz ovoga se izvoda jasno naziru konture literarnoga konzervativizma i jezičko-kulturnoga unitarizma jednoga od urednika *Zapisa*, no njegova nespremnost da uoči dublje estetske i idejne osnove mlade književne Crne Gore i njenu uklopivost u šire globalne književne i kulturne tokove, na svu sreću, nije dovela do cenzorskih intervencija, pa su pisci iz pokreta socijalne literature svojim brojnim prilogima obilježili prvu fazu izlaženja *Zapisa*.

Posebnu pažnju autor poklanja i tretmanu osobene forme crnogorske usmene proze, anagdote u *Zapisima*, čemu je posvećeno šesto poglavlje u kome se konstatuje da je baš zahvaljujući ovome časopisu anegdota i istorijski i teorijski dobila adekvatno mjesto među drugim književnim vrstama, što je verifikovano i anketom o anegdoti koji su sproveli *Zapisi*, a kojoj su se odazvali brojni značajni kulturni poslenici s crnogorskoga i južnoslovenskoga prostora. U sedmome poglavlju Vujačić je analizirao prisustvo i karakter priloga o klasiku crnogorske književnosti, Petru II Petroviću Njegošu, publikovanih u naznačenome časopisu. On notira nekoliko metodoloških pristupa Njegošu u radovima objavljenim u *Zapisima*, i to biografski, književnoistorijski i komparativni. Sumirajući rezultate svoje analize zaključuje kako su *Zapisi* u nekoliko priloga različitih autora dali doprinos tumačenju pojedinih stihova *Gorskoga vijenca*, ukazali na nedostatnost dotadašnjih komentara toga djela, potom skrenuli pažnju na neke probleme vezane za *Ogledalo srpsko* i *Šćepana Malog*, te, posebno publikovanjem arhivske građe, osvijetlili manje poznate ili otkrili sasvim nepoznate podatke o Njegoševu životu i djelu. Zasebna poglavlja autor je posvetio i pozorišnoj, likovnoj i muzičkoj problematici u *Zapisima*, kao i prikazima i komentarima časopisa i drugih publikacija. Deseto poglavlje pod naslovom „Etnografija, istorija i istorijska građa, ekonomska misao i privreda, politika i sociologija, filozofija i

psihologija i drugo“ donosi pregled naučnih sadržaja koji su obilježili prvu fazu djelovanja *Zapisa*.

Monografiju zaključuje poglavlje u kojemu je posebna pažnja posvećena urednicima časopisa (Vidu Latkoviću, Milanu Vukićeviću, Radosavu Medenici, Iliji Zoriću i Dušanu Vuksanu) i njihovim kritičkim priložima. I ovaj sumarni pregled tema pojedinih poglavlja knjige ukazuje na sveobuhvatnost Vujačićeve analize sadržaja časopisa, koja je sabrala i njegove književne, kao i kulturne i naučne elemente. Više od toga, sadržaji *Zapisa* samo su dio jedne veće književne i kulturne cjeline koja je predmet Vujačićeva interesovanja, pa se ova vrijedna monografija, upotpunjena materijalom prethodne knjige, može razumjeti i kao svojevrsna istorija crnogorske književnosti, pa i kulture međuratnoga perioda. Bogatstvo i razuđenost tema koje nudi taj cetinjski časopis, referentnost njegovih saradnika, te uključenost u recentne tokove južnoslovenske kulturne dinamike, uz ipak evidentnu dozu konzervativizma uređivačke politike, čine *Zapise* dragocjenim svjedokom, ali i aktivnim sudionikom crnogorskih kulturnih i naučnih tokova toga vremena. Njihov je značaj utoliko veći što su nesumnjivo pridonijeli izgradnji kriterija vrednovanja kao preduslova stvaranja relevantne književne kritike i drugih vidova umjetničke kritike, potom što su prepoznali i promovisali nadolazeće autore, pa i one iz kruga protagonista pokreta socijalne literature, ali i to što su nadomjestili odsustvo specijalističkih periodičnih publikacija iz domena humanističkih i društvenih nauka i široko afirmisali nužnost publikovanja arhivske građe, te potrebu za novim historiografskim, etnološkim i drugim istraživanjima Crne Gore. Da je ostao samo na bibliografskome notiranju ovako bogatoga naučnog i kulturnog fonda, Vujačić bi svakako zadužio montenegristiku. No, svojim marljivim analizama naznačenih sadržaja, praćenim validnom kulturnoistorijskom

kontekstualizacijom, on je dao nesumnjiv i vrijedan doprinos valorizaciji jedne, u crnogorskoj nauci i kulturi, prilično zanemarene pojave. O ciljevima svojega rada i značaju *Zapisa* za crnogorski naučni i kulturni ambijent između dva svjetska rata Vujačić je zabilježio: „Ovaj rad predstavlja pokušaj da se u obliku šire književno-istorijske, a u izvjesnoj mjeri i kritičke studije, sagleda duhovni proces i rast jedne sredine, i potraži odgovor na pitanje koliko je ona bila u stanju da apsorbuje kulturnu dinamiku, a koliko je i kako uz to, mogla da očuva kontinuitet sa tradicionalnim vrijednostima, i povrh toga, kakve su njezine spone sa današnjim vremenom i životom. (...) Časopis, o kojemu je riječ, *Zapisi*, s obzirom kako je izgradio implicitnu programsku platformu tokom svog trajanja od 1927. do 1933. godine, ne pokazuje samo široku skalu književnih procesa i tokova vezanih za tle Crne Gore. Naprotiv, *Zapisi* su bili veoma otvorena tribina, sa važnim obilježjima načina mišljenja i stvaranja u oblasti umjetnosti, kulture i nauke, pa i ideologije i politike jednog dinamičnog i burnog vremena šire sredine.“²⁰

U kratkome osvrtu na Vujačićevu knjigu književni istoričar Novo Vuković ističe: „Vujačić nastoji da uhvati komplikovane niti kulturnih, političkih i književno-estetskih strujanja, analizirajući beletrističke i kritičke priloge ‘Zapisa’, što je, svakako, veoma teško u jednom tako kompleksnom i na književnom planu kontroverznom vremenu kada se ukrštalo toliko raznih škola, uticaja i interesa. Predstavljajući čitaocu osnovne tokove brojnih rasprava, od kojih su neke i polemički intonirane, on daje i vlastite, komentare, ocjene i zaključke. Takav autorov metod je dosljedan kako u primjeru sa anegdotom tako i u slučaju priloga o Njegošu, kao i kod još nekih problema književne prirode na stranicama tog

²⁰ Isto, str. 9.

crnogorskog časopisa.“²¹ Tokom 1983. godine u reviji *Ovdje* pojavilo se nekoliko negativnih osvrta i reagovanja na naučni rad i profesionalni odnos na Univerzitetu Slobodana Vujačića. Lični povodi za pokretanje polemike i neprimjeren registar „polemičara“ pokazuju da je ta svojevrсна kampanja bila motivisana razlozima isključivo izvannaučnoga karaktera.²²

Početakom osamdesetih godina XX vijeka Crnogorska akademija nauka i umjetnosti pokrenula je projekat izrade prve cjelovite istorije crnogorske književnosti.²³ Kao najbolji poznavalac

²¹ Dr Novo Vuković, „Međuratni književni tokovi“, *Pobjeda*, br. 5589, Titograd, 27. VI 1981, str. 11.

²² Branko Jokić, „Književna publicistika ili nauka“, *Ovdje*, god. XV, br. 165, Titograd, februar 1983, str. 21; Stevan Kordić, „Ocijeniti ocjenjivača“, *Ovdje*, god. XV, br. 165, Titograd, februar 1983, str. 31; Slobodan Vujačić, „Povodom jednog ‘osvrta’“, *Ovdje*, god. XV, br. 166, Titograd, mart 1983, str. 30–31; Novak Kilibarda, „O perjanju i polemisanju“, *Ovdje*, god. XV, br. 167, Titograd, april 1983, str. 29; Stevan Kordić, „Tema promašena, pogode njih nema“, *Ovdje*, god. XV, br. 167, Titograd, april 1983, str. 30–31; Branko Jokić, „I odgovorno i istinito“, *Ovdje*, god. XV, br. 167, Titograd, april 1983, str. 31; Slobodan Vujačić, „Obidi brdo, pa o njemu pričaj“, *Ovdje*, god. XV, br. 169, Titograd, jun 1983, str. 30–31; Branko Jokić, „Možda je i tako“, *Ovdje*, god. XV, br. 169, Titograd, jun 1983, str. 31.

²³ Među prioritete djelatnosti Odbora za književnost pri Odjeljenju umjetnosti Crnogorske akademije nauka i umjetnosti u 1982. godini navedeno je ovo: „Glavni naponi Odbora bili su usmjereni na koncipiranje istraživačkog programa Odbora, što je rezultiralo izradom nacrtu projekta ‘Crnogorska književnost’ (izrada sintetičkog djela ‘Crnogorska književnost’, sa izborom originalnih tekstova crnogorske književnosti).“ (V. *Godišnjak 1982*, knjiga X, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1984, str. 64). Među glavnim zadacima Odbora i naredne 1983. godine pominje se „izrada *Istorije crnogorske književnosti i drugih književnosti na tlu Crne Gore*“ i konstatuje da su tokom te godine određeni „obrađivači pojedinih poglavlja za istoriju crnogorske književnosti (ostalo je nedefinisano kako da se obrađuju djelovi

međuratne crnogorske književnosti Slobodan Vujačić našao se u autorskom timu kojemu je povjerena izrada monografije. Uz njega, autori te prve istorije crnogorske književnosti trebalo je da su Radoslav Rotković, Jovan Čadenović, Radomir Ivanović i Novak Kilibarda.²⁴ Taj projekat, kao ni mnogi drugi projekti pomenute ustanove, nikad nije realizovan.

Pored monografija o crnogorskoj međuratnoj književnosti, Vujačić je ostavio i niz tekstova vezanih za druge fenomene crnogorske literature. Usmenoj anegdoti posvetio je jedan kraći tekst,²⁵ a po riječima Živka Đurkovića „nosio se mišlju da studentski proučava ovu kratku a suptilnu književnu formu.“²⁶ Ako tu svoju ideju i nije realizovao, posvećenost anegdoti i anegdotske pokazao je u svojoj knjizi autobiografske proze *Antidnevnik*, čiji su mnogi fragmenti zapravo anegdotski uobličeni. Vujačić se ogledao i kao književni i likovni kritičar, a vrijedni su pažnje i njegovi književnonaučni prilozi o Tinu Ujeviću i Crnoj Gori,²⁷ pregledni rad o poeziji Radovana Zogovića²⁸ i posthumno objavljeni osvrt na književne vrijednosti *Memoara* vojvode Gavra Vukovića.²⁹ Kako se vidi, a to potvrđuju i drugi

koji se odnose na književnost Albanaca i Muslimana).“ (V. *Godišnjak* 1983, knjiga XI, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1985, str. 118).

²⁴ Videti o tome: Dr Radoslav Rotković, „Prva Istorija crnogorske književnosti“, *Pobjeda*, br. 6106, Titograd, 4. XII 1982, str. 9.

²⁵ Slobodan Vujačić, „Aktualnost anegdote na Ljubišinu primjeru“, *Stefan Mitrov Ljubiša*, Prilozi sa Simpozijuma u Titogradu i Budvi 21–23. aprila 1976, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1976, str. 121–124.

²⁶ Živko Đurković, isto, str. 89.

²⁷ Slobodan Vujačić, „Tin Ujević i Crna Gora“, *Književnost i jezik*, br. 3, Beograd, 1975, str. 395–402.

²⁸ Slobodan Vujačić, „Od ‘Prkosnih strofa’ do ‘Knjaževske kancelarije’“, *Radovan Zogović – pjesnik i čovjek*, zbornik radova, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1988, str. 177–186.

²⁹ Slobodan Vujačić, „Književni profil *Memoara* vojvode Gavra

kraći prilozi u periodici, Vujačićev naučni i kulturni angažman u cjelosti je posvećen Crnoj Gori, njezinoj kulturi, književnosti i identitetu. Da je crnogorski povijesni usud dobro poznao i razumio, svjedoče brojni odlomci u njegovim književnoistorijskim monografijama, a isto tako i jezikoslovni prilozi o kojima je već bilo riječi. No i u njegovim pripovjednim i esejističkim radovima nalazimo nerijetko šetne redove posvećene Crnoj Gori i njezinu historijskom fatumu. Tako je u fragmentu „Problematična istorija“ iz *Antidnevnika* zapisao: „No, tako je to vazda bilo i biva – Crnoj Gori se vazda zakida i ukida, već kako to odgovara višima i jačima i vladajućima...“³⁰

Slobodan Vujačić ostvario se u više oblasti javnoga života. Kao pisac ostavio je nekoliko pripovjednih zbirki, a kao autor autobiografske proze podario je crnogorskoj književnosti jednu atipičnu knjigu, nenametljive erudicije i iskrenoga odnosa prema vremenu i ljudima o kojima svjedoči. Kao pedagog pripadao je redu profesora osobenoga, gotovo familijarnoga odnosa prema studentima, čija predavanja pamte i prepričavaju generacije onih koji su imali privilegiju da ga slušaju. Nesumnjiv je trag ostavio i kao pokretač kulturnoga i književnoga života svojega grada u kojemu je ostvario cijeli radni angažman, od srednjoškolskoga profesora do redovnoga profesora univerziteta. I svoju političku aktivnost s položaja jedinoga nestranačkoga člana Predsjedništva SR Crne Gore, u teškim vremenima, obilježio je duboko humanističkim radom. Na koncu, ako ne spada u istraživače obimnoga i razuđenoga naučnog opusa, svojim dvijema vrijednim monografijama o književnim i kulturnim prilikama u Crnoj Gori između dva svjetska rata, desecima manjih književnokritičkih članaka, pozicijom prvoga profesora crnogorske književnosti od

Vukovića“, *Glasnik Odjeljenja umjetnosti*, br. 18, Podgorica, 2000, str. 71–76.

³⁰ Slobodan Vujačić, *Antidnevnik*, Kulturno-prosvjetna zajednica, Podgorica, 1996, str. 138.

uvođenja toga predmeta u univerzitetski život, te svojevremeno hrabrim jezikoslovnim priložima, dao je dragocjen doprinos konstituisanju savremene montenegriskog.

Bibliografija:

- Đurković, Živko. „In memoriam – Slobodan Vujačić“, *Riječ*, IV/2, Nikšić, 1998, str. 88–91.

- *Godišnjak 1982*, knjiga X, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1984.

- *Godišnjak 1983*, knjiga XI, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1985.

- Jokić, Branko. „I odgovorno i istinito“, *Ovdje*, god. XV, br. 167, Titograd, april 1983, str. 31.

- Jokić, Branko. „Književna publicistika ili nauka“, *Ovdje*, god. XV, br. 165, Titograd, februar 1983, str. 21.

- Jokić, Branko. „Možda je i tako“, *Ovdje*, god. XV, br. 169, Titograd, jun 1983, str. 31.

- Kalezić, Vasilije. *Pokret socijalne literature*, Književna zajednica „Petar Kočić“, Beograd, 1975.

- Kilibarda, Novak. „O perjanju i polemisanju“, *Ovdje*, god. XV, br. 167, Titograd, april 1983, str. 29.

- Kordić, Stevan. „Ocijeniti ocjenjivača“, *Ovdje*, god. XV, br. 165, Titograd, februar 1983, str. 31.

- Kordić, Stevan. „Tema promašena, pogođenih nema“, *Ovdje*, god. XV, br. 167, Titograd, april 1983, str. 30–31.

- Milorad Nikčević, „Crnogorska književnost na stranputicama Bolonje“, u: *Komparativna filološka odmjerenja*, HCDP „Croatica – Montenegrina“ & Geos Podgorica & Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje & CKD „Montenegro – Montenegrina“, Osijek & Cetinje, 2006, str. 239–247.
- Nikčević, Vojislav P. „Dopuna programa crnogorske književnosti“, *Pobjeda*, Titograd, 3. 7. 1982, str. 11.
- Nikčević, Vojislav P. „Naučni pogledi Dalibora Brozovića na crnogorski jezik“, *Lingua Montenegrina*, br. 2, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2008, str. 3–23.
- Nikčević, Vojislav P. *Jezikoslovne studije*, Centralna narodna biblioteka Republike Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 2004.
- Pavićević, Ilija. „Pogled na crnogorske časopise i literaturu“, *Stvaranje*, god. XXXIV, br. 11, Titograd, 1979, str. 1766–1769.
- Radojević, Danilo. „Čupićeva verzija 'Bijele knjige'“, *Dukljanski horizonti*, Crnogorsko društvo nezavisnih književnika, Podgorica, 1995, str. 195–197.
- Rotković, Radoslav. „Prva Istorija crnogorske književnosti“, *Pobjeda*, br. 6106, Titograd, 4. XII 1982, str. 9.
- Uprava Udruženja književnika Crne Gore, „Saopštenje o jeziku“, *Lingua Montenegrina*, br. 3, Cetinje, 2009, str. 569–570.
- Vujačić, Slobodan. „Aktualnost anegdote na Ljubišinu primjeru“, *Stefan Mitrov Ljubiša*, prilozi sa Simpozijuma u Titogradu i Budvi 21–23. aprila 1976, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1976, str. 121–124.
- Vujačić, Slobodan. „Diskusija“, *Crnogorska kultura i putevi njenoga razvoja*, druga knjiga, Kulturno prosvjetna zajednica Crne Gore, Titograd, 1968, str. 19–23.

- Vujačić, Slobodan. „Književni profil Memoara vojvode Gavra Vukovića“, *Glasnik Odjeljenja umjetnosti*, br. 18, Podgorica, 2000, str. 71–76.

- Vujačić, Slobodan. „Obidi brdo, pa o njemu pričaj“, *Ovdje*, god. XV, br. 169, Titograd, jun 1983, str. 30–31.

- Vujačić, Slobodan. „Od ‘Prkosnih strofa’ do ‘Knjaževske kancelarije’“, *Radovan Zogović – pjesnik i čovjek*, zbornik radova, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1988, str. 177–186.

- Vujačić, Slobodan. „Povodom jednog ‘osvrta’“, *Ovdje*, god. XV, br. 166, Titograd, mart 1983, str. 30–31.

- Vujačić, Slobodan. „Tin Ujević i Crna Gora“, *Književnost i jezik*, br. 3, Beograd, 1975, str. 395–402.

- Vujačić, Slobodan. *Antidnevnik*, Kulturno-prosvjetna zajednica, Podgorica, 1996.

- Vujačić, Slobodan. *Crnogorska socijalna literatura*, NIO Pobjeda, Titograd, 1978.

- Vujačić, Slobodan. *Crnogorski književni tokovi između dva rata*, Obod, Cetinje, 1981.

- Vujačić, Slobodan. *Ritmovi duha*, Obod, Cetinje, 1998.

- Vuković, Novo. „Međuratni književni tokovi“, *Pobjeda*, br. 5589, Titograd, 27. VI 1981, str. 11.